

IŠ BIBLIOTEKŲ ISTORIJS TARYBŲ LIETUVOJE 1918—1919 m.

V. STONIENE

Nuo pat pirmųjų tarybinės santvarkos įkūrimo dienų Lietuvos tarybinė vyriausybė didelį dėmesį skyrė liaudies švietimui, jos kultūrinio lygio kėlimui. Bendroje liaudies švietimo sistemoje šalia mokyklų ir kursų suaugusiems svarbią vietą užėmė kultūros-švietimo įstaigos: klubai, bibliotekos, skaityklos ir kt. Bibliotekų ir kitų kultūros-švietimo įstaigų, kaip partijos pagalbininko, politiškai auklėjant mases, darbas buvo reikiamai įvertintas. Tai rodo ir Lietuvos ir Baltarusijos Komunistų partijos II konferencijos nutarimas plėsti šių įstaigų tinklą respublikoje. Vadovauti visam kultūros-švietimo darbui buvo pavesta atitinkamiems Švietimo liaudies komisariato skyriams. Už bibliotekų darbą buvo atskaitingas Bibliotekų skyrius. Per trumpą tarybų valdžios egzistavimo laiką šis skyrius atliko didžiulį darbą, reorganizuojant bibliotekas naujais pagrindais ir stengiantis aprūpinti knygomis kiekvieną respublikos gyventoją. Bibliotekų skyriaus pagrindiniai darbo barai buvo šie: 1) knygų fondų apsaugos užtikrinimas, 2) bibliotekų tinklo plėtimas, 3) bibliotekų aprūpinimas literatūra ir 4) bibliotekinių kadrų ugdymas.

Karo ir suiručių metu ypač nukentėjo įvairios kultūrinės vertybės — jas niokojo bei grobstė vokiškieji okupantai, stengėsi kuo daugiau jų pasiglemžti godūs vietiniai kolekcionieriai ir šiaip asmenys. Laikinoji revoliucinė Lietuvos vyriausybė, siekdama išsaugoti kultūros lobius liudžiai, priėmė nutarimą „Apie kultūros vertybių saugojimą“, kuriame kvietė visus darbo žmones rinkti ir saugoti šį turtą: „Viso pasaulio kapitalistų sumanytas karas per ketverius metus nuosekliai naudojo ir skurdino mūsų kraštą. Visos kultūros vertybės: muziejai, paveiksai, knygynai¹, rinkiniai, laboratorijos ir kita kas, šimtais metų gaminamieji, be atodairos buvo išdraskomi ir naikinami. Susipratęs darbininkas ar sodietis žino, jog be šitokių kultūros vertybių neatstatysi iš senojo pasaulio griuvusių socialistinės kultūros rūmo. Taigi Lietuvos Laikinoji revoliucinė darbininkų ir vargingųjų sodiečių vyriausybė karštai šaukia jus, darbininkai ir vargingieji sodiečiai, saugoti, idant šie kultūros židiniai daugiau nebūtų draskomi, nes jie dabar pridera nebe rinktinių žmonių būriui, tik visiems Lietuvos revoliucijos darbo žmonėms“². Šiuo nutarimu visos kultūros vertybės buvo perduotos Švietimo liaudies

¹ Šiuo terminu buvo vadinamos ir bibliotekos. — V. S.

² „Švietimo reikalai“, 1919, Nr. 2, p. 1.

komisariato žinion, ir be jo sutikimo negalėjo būti kilnojamos iš vienos vietos į kitą.

Bibliotekų fondų apsaugos klausimu buvo priimtas dar kitas Svetimo liaudies komisariato nutarimas „Dėl bibliotekų apsaugos priemonių“, kuriame buvo skelbiama:

„a) Uždrausti pervežioti, perleisti kitam ir išvežti visokius knygnynus ir knygų turtus be tam tikro Svetimo liaudies komisariato leidimo.

b) Visi asmenys ir įstaigos, kurie jau yra gavę leidimus iš kurių nors įstaigų gauti savo žinion knygnynų arba yra jau jų įsigiję, tuojaus privalo apie tai suteikti žinias Svetimo liaudies komisariatui naujiems leidimams gauti.

c) Knygų sandėliai ir sankrovos, taip pat privatūs asmenys, kurie turi knygų iš kokių nors valstybės ar visuomenės knygnynų, privalo jas suteikti Svetimo liaudies komisariatui“³.

Tuo būdu, šie nutarimai padėjo apsaugoti bibliotekų fondus nuo tolesnio grobstymo ir įpareigojo grąžinti pagrobtas knygas valstybei. Asmenys ir įstaigos, nevykdantieji šių nutarimų, buvo traukiami baudžiamojon atsakomybėn už valstybinio turto grobstymą, konfiskuojant visą jų knygų fondą. Valstybė, perėmusi šių be globos likusių bibliotekų fondus ir nacionalizavusi kai kurias dvarų bibliotekas, perdavė jas liaudies nuosavybėn — esamoms ir naujai steigiamoms bibliotekoms. Taip ne vienas uždaras, liaudžiai neprieinamas knygų rinkinys surado sau skaitytoją plačiausiuose liaudies masių sluoksniuose.

Dideliu knygų pareikalavimu ir jų trūkumu naudodavosi ir įvairūs spekuliantai, kurie supirkinėdavo knygas Vilniuje ir parduodavo jas brangiau kitose respublikos vietovėse. Svetimo liaudies komisariatas nutraukė tokią knygų spekuliaciją, paskelbdamas nutarimą:

„1) uždrausti visiems sandėliams ir knygnynams pardavinėti knygų ir rašomųjų daiktų daugiau, kaip po vieną (1) egz.;

2) pardavinėti didesnis knygų skaičius leidžiamas tik turintiems tam tikrus leidimus;

3) knygų pardavėjams, leidėjams ir knygų savininkams, šio nutarimo nepildantiems, bus atimamas visas jų turtas, o pirkėjams — visos nupirktos prekės“⁴.

Taigi, ir knygų prekybos tinkle esančios knygos buvo valstybės kontroliuojamos ir teisingai skirstomos mokykloms, įstaigoms ar bibliotekoms. Atskiri asmenys galėjo jų pirkti tik tiek, kiek jos buvo reikalingos asmeniškai.

Jaunos Tarybų Lietuvos gyventojų aprūpinimas knyga visų pirma priklausė nuo pakankamo bibliotekų tinklo. Šis klausimas buvo sprendžiamas dviem būdais: panaudojamas senasis bibliotekų tinklas ir steigiamos naujos bibliotekos.

Lietuvoje, ypač stambesniuose centruose, iki karo buvo nemažai bibliotekų, priklausiusių įvairiems klubams, draugijoms, mokykloms bei privatiems asmenims. Vien Vilniuje 1915 m. buvo daugiau kaip 20 tokių bibliotekų, pavyzdžiui: Puškino, Suvorovo, Gogolio vardo (vadinamosios liaudies bibliotekos), Miesto klubo, Geležinkelio ratelio ir kt., neskaitant įvairių smulkesnių bibliotekų, veikusių prie mokyklų, kultūros-švietimo įstaigų ir draugijų⁵. Šių bibliotekų padėtis po okupacijos buvo nežinoma. Dėl to Svetimo liaudies komisariato Bibliotekų skyrius atliko visų respublikoje veikiančių bibliotekų apskaitą, reikalaujamas smulkių duo-

³ „Komunistas“, 1919, vas. 5.

⁴ „Komunistas“, 1919, vas. 28.

⁵ Зр. Кн.: Вся Вильна. Адресная и справочная книга на 1915 год.

menų apie jas. Klausimai, kurie turėjo išaiškinti bibliotekų tinklą ir jų darbą, buvo šie:

„Ar yra mieste ar apskrityje bibliotekos. Jeigu yra, tai:

a) kokios: liaudies, visuomeninės, privatinės, prie mokyklų, klubų ir pan.;

b) bendras knygų skaičius;

c) knygų skaičius kiekviena kalba;

d) skaitytojų skaičius;•

e) jų sudėtis amžiaus ir socialiniu atžvilgiu;

f) kokiomis lėšomis išlaikoma“⁶.

Tik surinkęs šias žinias, Švietimo liaudies komisariatas galėjo spęsti, kaip racionaliai panaudoti atskiras bibliotekas ar jų rinkinius. Vienos iš šių bibliotekų ir liko prie tų mokyklų ar įstaigų, kur jos veikė iki tarybų valdžios įkūrimo, kitos (pvz., buvusi Puškino vardo biblioteka) buvo perduodamos atskiroms darbininkų organizacijoms. Tokios bibliotekos buvo atitinkamai peržiūrimos ir iš jų pašalinama įvairi reakcinio turinio literatūra.

Naujais pagrindais turėjo būti pertvarkomos ir tokios senos, žinomos bibliotekos su stambiais ir vertingais knygų rinkiniais, kaip Vrublevskio vardo Viešoji biblioteka (dab. Lietuvos TSR Mokslų akad. Centrinė biblioteka), turėjusi tuo metu apie 71 tūkst. tomų knygų⁷, Lietuvių mokslo draugijos biblioteka — 19,5 tūkstančio tomų⁸, seniausioji ir stambiausioji respublikoje Vilniaus Viešoji biblioteka (dab. Vilniaus Valst. V. Kapsuko v. universiteto biblioteka) ir kt. Nėra žinoma, kiek spėta pertvarkyti pirmųjų dviejų bibliotekų fondai ir skaitytojų aptarnavimas, tačiau paskutiniuosius jų — Vilniaus Viešosios bibliotekos darbo kryptis ir apimtis turėjo pasikeisti iš esmės.

Vilniaus Viešosios bibliotekos tolesnę veiklą apsprendė istorinis Tarybų Lietuvos vyriausybės nutarimas šios bibliotekos bazėje įsteigti Lietuvos Centrinę biblioteką⁹.

Steigiamoji biblioteka turėjo tapti nacionaline knygų saugykla, kurioje būtų sukauptos knygos, turinčios mokslinę ir istorinę reikšmę, įvairūs rankraščiai, žemėlapiai ir kitos panašios vertybės, kurios anksčiau buvo išblaškytos po įvairius dvarus ir bibliotekas, įstaigas ar pas privačius asmenis ir buvo visiškai neprieinamos nei tyrinėtojams, nei platesniems skaitytojų sluoksniams.

Tačiau ši Centrinės bibliotekos funkcija nebuvo vienintelė. Biblioteką, V. Lenino žodžiais, charakterizuoja „ne tai, kiek joje yra retenybių, kiek yra kokių nors XVI amžiaus leidinių arba X amžiaus rankraščių, o tai, kaip plačiai yra pasklidusios knygos *liaudyje*, kiek yra pritraukta naujų skaitytojų, kaip greit yra patenkinamas bet kuris knygos poreikavimas, kiek knygų yra išduota į namus“¹⁰. Taigi skaitytojams aptarnauti, jų poreikams patenkinti, aktualiausioms, vertingiausioms knygoms propaguoti turėjo būti skirtas visas ir šios bibliotekos darbas.

Trodinėj ne mažiau svarbi steigiamos bibliotekos funkcija turėjo būti metodinės pagalbos teikimas visoms respublikos bibliotekoms.

Žinoma, viso šio darbo biblioteka išvystyti nespėjo, vis dėlto atskiri faktai rodo, kad bibliotekoje buvo dirbamas didelis organizacinis darbas, ruošiantis svarbiems ir atsakingiems uždaviniams vykdyti.

⁶ Lietuvos TSR Mokslų akademijos Rankraščių skyrius, BF-2854, l. 44.

⁷ Zr. Lietuvos TSR Mokslų akademijos Rankraščių skyrius, f. BA-10.

⁸ Zr. „Knygos“, Nr. 2—3, 1922, p. 234.

⁹ Zr. „Švietimo reikalai“, 1919, Nr. 4, p. 2—3.

¹⁰ L e n i n a s V. I. Rašalai. T. 19, p. 253.

Tarybinės santvarkos įkūrimo metu Vilniaus Viešoji biblioteka turėjo apie 260 tūkst. tomų knygų¹¹. Bibliotekos fondą rusų kalba atspindėjo dar caro laikais sudarytas spausdintas sisteminis katalogas, kuriame buvo sukataloguotos knygos, gautos iki 1914 m. Knygos, kurias biblioteka įsigijo 1914 m., turėjo atskirą abėcėlinį katalogą. Knygoms svetimomis kalbomis buvo sudaryti du katalogai — abėcėlinis ir dalykinis. Tačiau karo metu jie kažkur dingo. Kaizerinės Vokietijos okupacijos metais, kaip nurodyta vėlesnių metų bibliotekos archyve, knygos visiškai nebuvo tvarkomos nei kataloguojamos. Taigi nuo 1915 m. gautos knygos buvo nesutvarkytos, neturėjo jokių katalogų ir todėl negalėjo būti nei žinomos, nei skaitytojų panaudojamos.

Tarybiniais metais Lietuvos Centrinei bibliotekai buvo perduoti įvairūs nacionalizuotų ar be globos likusių knygų rinkiniai. Bibliotekos fondas taip pat buvo papildytas ir dovanotomis bei pirktomis knygomis. Pavyzdžiui, nuo 1919 m. pradžios iki balandžio 4 d. bibliotekoje buvo užregistruota 2169 naujos knygos¹². Šis skaičius balandžio mėnesį, be abejo; dar kiek padidėjo. Bibliotekos kolektyvas, vadovaujamas tarybinės vyriausybės paskirto direktoriaus prof. E. Volterio, skubiai ėmė tvarkyti naujas knygas, nuo 1915 m. nesutvarkytą fondą, net ir ankstesnių metų knygas hebrajų kalba. Visos tarybiniais metais gautos knygos buvo inventorizuotos ir saugomos atskirame fonde, vadinamojoje salėje A. Buvo pradėta ir kataloguoti fondus, tačiau šio darbo nespėta baigti.

Išlikusi to meto inventorinė knyga šiandien leidžia nustatyti ne tik įgytų knygų tematiką, bet ir jos komplektavimo šaltinius — pastabų grafijoje buvo žymima, iš kur ir koku būdu gautos knygos. Vienas iš bibliotekos komplektavimo šaltinių — tai valstybės globoje esančių knygų fondų perdavimas bibliotekai (iš nacionalizuotų ir be globos likusių knygų rinkinių). Iš tokių knygų biblioteka įsigijo daug aktualios visuomeninės-politinės literatūros, kaip Z. Angariečio „Laukų darbininkai ir žemė“, Z. Lilio „Organizuokite moteris!“, rinkinėlių „Revolucijos dašnos“, marksizmo-leninizmo klasikų veikalų rusų k., jų tarpe: K. Markso «Теория прибавочной ценности», «Критика политической экономии», F. Engelso «Положение рабочего класса в Англии» ir kt. Pasipildė bibliotekos fondas ir lietuvių rašytojų — Zemaitės, Vaižganto, A. Strazdo — bei kitų šalių įžymių rašytojų — A. Puškino, A. Mickevičiaus, H. Anderseno veikalais. Tokiu būdu įsigytų knygų tarpe galima rasti ir keletą N. Rubakino bibliografinių darbų, L. Chavkinos metodinį rinkinėlių «Руководство для небольших библиотек» ir kt.

Antrasis knygų komplektavimo šaltinis buvo knygų pirkimas. Bibliotekai labiausiai reikalingi veikalai buvo perkami iš privačių knygynų bei asmeninių rinkinių. Vien tik iš lietuvių rašytojo M. Davainio-Silvestravičiaus buvo nupirktas apie 200 veikalų lietuvių kalba. Pažymėtini iš jų N. Gogolio „Piršlybos“, L. Giro „Tėvynės keliais“, įvairių metų kalendoriai bei periodinių leidinių („Draugija“ 1907—1914 m., „Visuomenė“ 1910 m., „Aušra“ 1911 m., „Ateitis“ 1912—1913 m. ir kt.) komplektai.

Trečiasis ir gana svarbus bibliotekos komplektavimo šaltinis buvo dovanos. Iš gautų dovanų biblioteka papildė savo fondus ir naujaisiais lietuviškais tarybiniais leidiniais, V. Lenino veikalais, aktualia politine ir filosofine literatūra. Pavyzdžiui, iš Lietuvos Reikalų komisariato biblioteka gavo Tarybų Rusijoje išleistų komisariato knygų 21 pavadinimą (V. Kapsuko „Bažnyčios atskyrimas nuo valstybės“ ir „Kaip kunigai

¹¹ Duomenys apytikriai apskaičiuoti, remiantis bibliotekos ataskaitomis. Zr. VVU Mokslinė biblioteka. Rankraščių skyrius, Bibliotekos fondas „Sprawozdanie biblioteki uniwersyteckiej w Wilnie za rok 1921/1922“, s. 77.

¹² Zr. „Sprawozdanie biblioteki uniwersyteckiej w Wilnie za rok 1919/1920, s. 77.

rūpinosi darbininkais?“, J. Janonio „Praeivis. Tautos šulas“, „Tautininkai ir darbininkai“, Kij „Profesinių sąjungų uždaviniai“, G. Binštoko „Internacionalas“ ir kt.). Svetimto liaudies komisariatas padovanojo bibliotekai savo išleistus leidinius (V. Korolenkos „Urvo vaikai“, „Vienatinė darbo mokykla“, Davidsono „Kova gamtoje“ ir kt.), V. Lenino veikalą „Trys Rusijos revoliucijos laipsniai“, Z. Angariečio — „Lietuviai bolševikai Rusijoje“ ir kt., iš viso 70 pavadinimų veikalų. 15 vertingų leidinių padovanojo bibliotekai laikraščio „Mlot“ redakcija. —

Nemaža dovanų gavo biblioteka ir iš privačių asmenų. Bibliotekai knygas dovanojusių asmenų sąrašė galime rasti ir žinomų žmonių pavardžių, kaip tuometinio bibliotekos direktoriaus prof. E. Volterio, rašytojos Lazdynų Pelėdos ir kitų knygos mėgėjų. Privačių asmenų paaukotų knygų tarpė taip pat buvo aktualios ir vertingos literatūros (V. Lenino „Trys Rusijos revoliucijos laipsniai“, V. Kapsuko, Z. Angariečio, J. Janonio veikalai).

Didelę pagalbą bibliotekai, papildant fondus, teikė Tarybų Rusijos vyriausybė. Dalis buvusios Vilniaus Viešosios bibliotekos fondų, Vilniaus observatorijos biblioteka, kai kurių vienuolynų bibliotekos kartu su kitomis kultūrinėmis vertybėmis karo metu buvo evakuotos į Rusiją. RTFSR Liaudies Komisarų Taryba 1918 m. priėmė dekretą „Dėl grąžinimo Lietuvos darbo liaudžiai išvežtų iš ten kultūros, meno, mokslo ir istorijos paminklų“, kuris skelbė: „Visi meno ir mokslo paminklai, kaip: kolekcijos, paveiksiai, istoriniai dokumentai, bibliotekos, archyvai (...), išvežti iš Lietuvos karo metu, turi būti grąžinti Lietuvos darbo žmonėms ir perduoti Lietuvos Reikalų komisariato žinion“¹³.

Vykdam šį dekretą, prie Lietuvos Reikalų komisariato Maskvoje ir jo skyriaus Petrograde buvo sudarytos komisijos, kurios rinko ir ruošė persiuntimui į Lietuvą šias kultūrinės vertybes, o iš Lietuvos buvo komandiruoti žmonės parvežti jų į Lietuvą. Grąžintieji knygų fondai turėjo būti perduoti Lietuvos Centrinei bibliotekai. Bet tai padaryti nespėta. V. Lenino pasirašytu dekretu didžioji išvežtų knygų dalis buvo grąžinta Vilniaus universiteto bibliotekai tik po Didžiojo Tėvynės karo.

Biblioteka gavo iš Tarybų Rusijos dovanų daug aktualios visuomeninės-politinės ir kt. literatūros. Pavyzdžiui, Petrogrado Agitacijos ir propagandos skyrius padovanojo bibliotekai 28 knygas. Apie 180 veikalų biblioteka gavo dovanų iš vadinamojo V. Lenino vardo traukinio. Tai buvo Visos Rusijos Vykdomojo komiteto leidyklos organizuojami agitaciniai-švietimo traukiniai provincijos vietovėms, frontui. Traukinio maršruto metu buvo skaitomos paskaitos, organizuojami susitikimai su tarybų valdžios aparato darbuotojais, demonstruojami kinofilmai, pardavinėjama ir įstaigoms, organizacijoms ir bibliotekoms nemokamai dalijama literatūra. Ypač gausūs traukinyje būdavo literatūros sandėliai. Tai rodo ir literatūros suskirstymas juose. Pavyzdžiui, traukinyje, kuris vasario mėn. aplankė ir Vilnių, literatūra buvo išskirstyta į 5 bibliotekėlių tipus:

1. Beletristika, politinė-agitacinė ir mokslinė literatūra.
2. Agitacinė masinė literatūra.
3. Dekretų rinkiniai, komisariatų žinybiniai leidiniai.
4. Žemės ūkio literatūra, literatūra apie komunas.
5. Karinė literatūra¹⁴.

Iš šių bibliotekėlių atskiri asmenys galėjo nusipirkti literatūros specialiaje literatūros pardavinėjimo vagonė, o tarybinės įstaigos ir bibliotekos — pasirinkti joms reikalingų leidinių. Iš šio traukinio gautų knygų tarpė universiteto bibliotekoje ir šiandien galima rasti V. Lenino («Глав-

¹³ Centrinis valstybinis Spalio revoliucijos archyvas, f. 1318, b. 87, l. 3.

¹⁴ Zr. Centrinis valstybinis Spalio revoliucijos archyvas, f. 1318, b. 98, l. 65.

ная задача наших дней», «Аграрный вопрос в России к концу 19-го века» — iš viso 9 knygas), K. Markso ir F. Engelso veikalų, literatūros iš revoliucinio judėjimo istorijos, veikalų apie proletariato vadų gyvenimą ir veiklą, pavyzdžiui, «Краткая биография Ленина», A. Lunačarskio «Карл Маркс» ir kt., užsienio klasikų (H. Ibseno), revoliucinių demokratų (N. Černyševskio), tarybinių rašytojų (M. Gorkio, D. Bedno) veikalų. Visas šias knygas galime atskirti iš jose esančio atspaudėlio «Поезд им. Ленина».

Iš to, kas pasakyta, matyti, kad Lietuvos Centrinė biblioteka per trumpą laiką gausiai papildė savo fondus marksizmo-leninizmo klasikų veikalais, aktualia visuomenine-politine ir kita literatūra, kurios propaganda darbo žmonių masėse revoliucinių kovų ir tarybų valdžios įtvirtinimo metu turėjo itin svarbios reikšmės. Tačiau neliko žinių apie bibliotekos darbą su skaitytojais, taip pat nežinomi ir šios literatūros propagavimo metodai bei jų veiksmingumas.

Bibliotekų tinklo plėtimu ir knygos propagavimu respublikos jaunimo bei komjaunimo tarpe turėjo rūpintis Lietuvos ir Baltarusijos komjaunimo Centro Komiteto Kultūros-švietimo skyriuje įsteigtas Bibliotekų poskyris. Prie komjaunimo Centro Komiteto buvo suorganizuota ir Lietuvos komjaunimui bei jaunimui skirta biblioteka, kurioje buvo numatyta kuo pilniausiai surinkti literatūrą apie darbininkų ir valstiečių jaunimo revoliucinį judėjimą. O tai buvo nelengvas uždavinys. Tuo tikslu komjaunimo Centro Komitetas per spaudą kreipėsi į visus asmenis, turinčius šia tema knygų, ragindamas parduoti jas bibliotekai. Asmenys, kurie nenorėtų parduoti savo knygų, buvo prašomi bent paskolinti jas bibliotekai laikinam naudojimuisi¹⁵.

Mažesnės apimties bibliotekos buvo steigiamos prie jaunimo bei komjaunimo klubų, atskirų įstaigų ir organizacijų. Iš tokių minėtinos Vilniaus miesto komjaunimo organizacijos klubo skaitykla, Vilniaus miesto tarybinio milicijos skyriaus biblioteka-skaitykla, Vilniaus įgulos klubo biblioteka-skaitykla, Vilniaus miesto Snipiškių raj. darbininkų klubo biblioteka ir kt.

Sostinės darbo žmonės turėjo aptarnauti darbininkų kultūros centro — Darbininkų rūmų — organizuojama universalus pobūdžio biblioteka, kuri ir buvo vadinama Darbininkų rūmų biblioteka. Jai sutvarkyti ir jos fondams kaupti buvo skiriamas didelis dėmesys. Tai rodo jau ir tas faktas, kad tik ką įsteigta biblioteka artimiausiu metu turėjo išaugti iki stambios — 50 tūkst. — knygų saugyklos¹⁶.

Steigiamos bibliotekos ir skaityklos buvo aprūpinamos naujausia, aktualiausia literatūra, periodine spauda. Visoms joms buvo prenumeruojami ne tik vietiniai periodiniai leidiniai, bet ir Tarybų Rusijos spauda. Šios bibliotekos, apimdamos plačius gyventojų sluoksnius (pavyzdžiui, Vilniaus įgulos klubo biblioteka ir skaitykla naudojosi 200 nuolatinių klubo narių¹⁷), dirbo didelį politinį-švietimo darbą, todėl Komunistų partijos Vilniaus miesto komitetas „Komuniste“ išspausdino kreipimąsi į visas profsąjungas, tarybas bei įstaigas, ragindamas steigti tokias bibliotekas ir skaityklas visose įstaigose bei organizacijose¹⁸. Tuo būdu, 1919 m. Tarybų Lietuvoje buvo atgaivintas ir žymiai išplėstas 1905—1907 m. revoliucijos metu Lietuvoje gimusių ir vėliau carizmo reakcijos užgniauztų profsąjunginių bibliotekų tinklas.

Tarybinė vyriausybė skyrė didelę reikšmę vaikų švietimui bei užmokykliniam auklėjamajam darbui. Svarbią vietą užmokyklinio auklėjimo

¹⁵ Zr. «Красная молодежь», 1919, 30 марта.

¹⁶ Zr. „Pochodnia“, 1919, Nr. 2, p. 2.

¹⁷ Zr. „Komunistas“, 1919, bal. 13.

¹⁸ Zr. „Komunistas“, 1919, vas. 2.

sistemoje vaidino ir knyga, todėl prie mokyklų, vaikų klubų (pavyzdžiui, Tarpautinio vaikų klubo Vilniuje), kolonijų ir darželių buvo steigiamos ir vaikų bibliotekos ar skaityklos. Didelį tarybinės vyriausybės dėmesį vaikų aptarnavimui knyga rodo ir nutarimas įkurti centrinę vaikų biblioteką¹⁹, kuri būtų ne tik stambiausia respublikoje vaikų literatūros saugykla, bet ir metodinio darbo centras visoms vaikų bibliotekoms.

Didelį vaidmenį turėjo suvaidinti knyga, vystant įvairias gamybos sritis tarybinio liaudies ūkio statyboje. Todėl prie atskirų liaudies komisariatų buvo steigiamos ir specialios profilinės techninės bibliotekos. Pavyzdžiui, vasario mėn. tokia biblioteka buvo įsteigta prie Žemdirbystės liaudies komisariato²⁰, kiek vėliau ir prie Statybos liaudies komisariato²¹. Spaudoje buvo rašoma, kad Statybos liaudies komisariato bibliotekoje visų pirma bus kaupiama techninė literatūra į pagalbą komisariato numatytiems milžiniškiems statybos darbams respublikoje vykdyti. Šalia techninės literatūros bibliotekoje buvo planuojama plačiai prenumeruoti vietinę bei Maskvos ir Petrogrado periodinę spaudą visomis vietinėmis kalbomis. Ji turėjo supažindinti bibliotekos skaitytojus su einamojo momento klausimais, auklėti juos sąmoningais naujo gyvenimo statytojais.

Sparčiai augo bibliotekų tinklas ne tik Tarybų Lietuvos sostinėje Vilniuje, bet ir visoje respublikoje. Bibliotekėlės ir skaityklos buvo steigiamos prie mokyklų, klubų, dvarų. Švietimo darbuotojai ir plačiosios liaudies masės aktyviai prisidėdavo prie bibliotekų steigimo, o neretai įkurdavo jas ir savo iniciatyva. Štai Giedraičių mokykloje buvo suorganizuota biblioteka, kuri „susidarė iš paaugotų aplinkinių gyventojų lietuvių ir lenkų kalbomis spaudos veikalų“²². Bibliotekų darbas suaugusių švietime bei politiniame jų auklėjime buvo gerai įvertintas Lietuvos žemės ūkio darbininkų I suvažiavime, Švenčionių liaudies švietimo darbuotojų suvažiavime bei kituose pasitarimuose, ir kiekviename jų priimtas nutarimas dėl bibliotekų bei skaityklų steigimo, jų tinklo išplėtimo.

Tokiu būdu valstybės ir visuomenės rūpesčiu kai kurios bibliotekos išaugo iki stambių kultūros centrų. Viena iš tokių būdingiausių bibliotekų buvo Švenčionių miesto K. Libknechto ir R. Liuksemburg v. proletarinio klubo biblioteka²³. Biblioteka turėjo 3500 tomų knygų fondą, naujausią periodinę spaudą. Geras bibliotekos apipavidalinimas, nuolat veikiančios knygų parodos bei kitos knygų propagavimo priemonės sutraukdavo gausų skaitytojų būrį. Ypač buvo pageidaujama visuomeninė-politinė ir mokslo populiarinimo literatūra. Švenčionių apskr. Revoliucinis komitetas sutelkė didelį dėmesį į bibliotekos aprūpinimą naujausia literatūra — tam tikslui išskyrė 2000 rublių ir komandiravo vieną žmogų į Tarybų Rusiją pirkti reikiamos literatūros, kurios respublikoje gauti buvo gana sunku²⁴.

Tačiau pirmaisiais tarybų valdžios metais Lietuvoje nepavyko pilnutinai išspręsti bibliotekų tinklo klausimo ir dėl laiko stokos ir dar dėl vienos svarbios priežasties — knygų trūkumo. Ypač trūko aktualios ir labiausiai pageidautinos visuomeninės-politinės bei mokslo populiarinimo literatūros. Senuose knygų rinkiniuose (įvairių dvarų, draugijų ar organizacijų bibliotekose), kurie perėjo į valstybės rankas, nors ir buvo vertingų knygų, bet ne tokių aktualių, kurių reikalavo skaitytojai. Tai aiškiai

¹⁹ Zr. «Пролетарский интернационал», 1919, 12 февр.

²⁰ Zr. «Литовский курьер», 1919, 6 февр.

²¹ Zr. „Mlot“, 1919, 4 bal.

²² „Švietimo reikalai“, 1919, Nr. 3, p. 13.

²³ Zr. „Švietimo reikalai“, 1919, Nr. 2, p. 13.

²⁴ Zr. LKP CK Partarchyvas, f. 77, b. 42, l. 1—3, cituojama pagal: Bernatavičius P. Tarybų valdžios įkūrimas ir veikla Švenčionių apskrityje 1918—1919 m. — „LKP istorijos klausimai“, t. 2, 1962, p. 60.

rodo to meto spaudoje („Komuniste“, „Svietimo reikaluose“ ir kt.) randamos korespondencijos iš įvairių Lietuvos vietovių, kuriose prašoma atsiųsti naujų knygų. Žinoma, Svetimo komisariatas kiek galėdamas padėjo bibliotekoms, tačiau ir jis neturėjo reikiamo fondo — respublikoje buvo išleista vos keletas knygucių, o ankstesni Lietuvos Reikalų komisariato Tarybų Rusijoje išleisti leidiniai negalėjo patenkinti milžiniško knygų poreikio. Tai aiškiai rodo 1919 m. archyvinė Lietuvos Reikalų komisariato medžiaga: „1917—1918 m. Lietuvos komisariatas išleido keliasdešimt knygelių po 3—5—7 tūkst. egz. Tarybų valdžios įkūrimo metu Lietuvoje ši literatūra pasklido kaip lašas jūroje, todėl nepavyko suorganizuoti bibliotekėlių visuose apskričių miestuose, nekaltant jau apie valsčius. Kaimo gyventojai liko visai be literatūros. Lietuvos komunistinė literatūra labai negausi, ir jaučiamas didelis jos trūkumas“²⁵.

Pažymėtini to meto tarybinės vyriausybės bandymai aprūpinti bibliotekas literatūra centralizuotu būdu. Tuo tikslu Svetimo liaudies komisariatas suorganizavo Centrinę literatūros platinimo ekspediciją²⁶, kuriai buvo perduodami valstybės perimti knygų rinkiniai bei dovanos. Ekspedicijos darbuotojai supirkinėdavo vertingesnes knygas ir iš privačių asmenų. Valstybė skirdavo pakankamai lėšų literatūros pirkimui. Pavyzdžiui, 1919 m. balandžio mėn. iš Svetimo liaudies komisariato Finansų skyriaus buvo gauta 1000 rb. avanso literatūrai įsigyti²⁷.

Literatūros platinimo ekspedicija buvo užmezgusi ryšius ir su Tarybų Rusija ir iš ten gaudavo naujausių tarybinių leidinių ir aprūpindavo jais bibliotekas. Bibliotekų komplektavimui buvo naudojama ir atskirų bibliotekų ar įstaigų neprofilinė ir dubletinė literatūra. Ji buvo kaupiama Literatūros platinimo ekspedicijoje ir skirstoma po atitinkamas bibliotekas.

Tuo būdu, Centrinė literatūros platinimo ekspedicija buvo tarytum mūsų dienų plačiai išvystyto tarybinių bibliotekų komplektavimo centro — Bibliotekų kolekatoriaus — užuomazga.

Materialinė bibliotekų bazė — knygų fondas — tai tik pagrindas darbiui. Visa idėjinė bibliotekos darbo kryptis priklauso nuo bibliotekininko, kurį N. Krupskaja vadino darbo širdimi. Bibliotekininkas buvo ne tik techniškai tvarkytojas ir knygų išdavėjas, bet ir aktyvus propagandistas, skaitytojų vadovas. Lietuvos Tarybinė vyriausybė žiūrėjo į bibliotekininkus kaip į politinio-auklėjamojo darbo pagalbininkus ir teikė jiems visokeriopą paramą. Bibliotekininkams, kiek leido sunki ekonominė padėtis, buvo sudarytos geros materialinės sąlygos. Jiems buvo mokamas toks pat atlyginimas kaip ir vidurinių mokyklų bei seminarijų mokytojams — 660 rb.²⁸ Dauguma bibliotekų darbuotojų kartu su visais švietimo ir kultūros darbuotojais aktyviai dalyvavo, reorganizuojant bibliotekų darbą bei propaguojant knygą. Ypatingu aktyvumu pasižymėjo Vilniaus miesto bibliotekininkai. 1919 m. vasario 10 d. pačių bibliotekininkų iniciatyva buvo sušaukta I Vilniaus miesto bibliotekininkų konferencija, kurioje tarp kitų organizacinių ir finansinių klausimų buvo svarstomas klausimas apie bibliotekų uždavinius. Konferencijoje buvo skaitomas pranešimas tema „Bibliotekininkystės vystymas ir artimiausių bibliotekų darbo klausimai“ Konferencijoje vienbalsiai buvo priimtas nutarimas suorganizuoti internacionalinę bibliotekininkų ir bibliotekininkystės darbuotojų draugiją, siekiant „padėti sėkmingai bei planingai organizuoti ir vystyti bibliotekinį darbą Lietuvoje ir Baltarusijoje ir tuo

²⁵ Centrinis valstybinis Spalio revoliucijos archyvas, f. 1318, b. 55, l. 13.

²⁶ Zr. „Pochodnia“. 1919, Nr. 2, p. 12.

²⁷ Zr. Lietuvos TSR Mokslių akademijos Rankraščių skyrius, BF-2854, l. 27.
Zr. «Пролетарский интернационал», 1919, 11 февр.

tikslu suartinti visus darbuotojus²⁹. Konferencijoje buvo sudarytas laikinas bibliotekų darbuotojų biuras, kuris turėjo rūpintis draugijos organizavimu ir paruošti jos nuostatus. Tokie nuostatai buvo paruošti ir sekančioje II konferencijoje, kuri įvyko vasario 19 d., apsvarstyti bei priimti. Kartu buvo išrinkta iš 5 asmenų Bibliotekininkų ir bibliotekininkystės darbuotojų draugijos valdyba³⁰. Kaip nurodo to meto spauda, draugija buvo sudariusi platų savo veiklos darbo planą, tačiau jo įgyvendinti jau nespėta.

Sparčiai augęs bibliotekų tinklas reikalavo ir naujų kvalifikuotų bibliotekų darbuotojų kadru. Atsižvelgdamas į kadru trūkumą, Švietimo liaudies komisariatas nutarė organizuoti trumpalaikius dviejų su puse mėnesių kursus suaugusiųjų švietimo instruktoriams paruošti. Šiuose kursuose šalia klubų, liaudies universitetų darbuotojų buvo numatyta ruošti ir būsimieji bibliotekininkai. Organizatoriai sudarė kursų klausytojams plačią programą³¹. Devynios šios programos temos skiriamos suaugusiųjų švietimo istorijai, jo uždaviniams atskleisti, kultūros-švietimo įstaigoms (jų tarpe ir bibliotekoms) apibūdinti. Devyniolika temų programoje skirta suaugusiųjų švietimo organizavimui aptarti. Keletas iš šių temų tiesiogiai lietė bibliotekų darbą (pvz., liaudies bibliotekos ir skaitytoklos, jų organizavimas ir technika; knygynai suaugusiųjų švietimo ir kultūrinėse įstaigose; mokėjimas agituoti; laikraščių darbas).

Tarybiniai bibliotekininkai ir kiti kultūros fronto darbuotojai turėjo būti patys pakankamai išsilavinę ir apsišvietę žmonės, todėl ir kursų programoje buvo numatyta net 12 temų iš bendrojo lavinimosi dalykų. Čia įėjo tokios disciplinos, kaip Rusijos ir kitų šalių revoliucinio judėjimo istorija, politinė ekonomija, filosofijos istorija, pedagogikos istorija, technikos ir pramonės istorija, Lietuvos ir kitų šalių istorija, Lietuvos ir užsienio šalių literatūros istorija ir kt. Iš būsimųjų bibliotekų darbuotojų ir kitų švietimo darbuotojų buvo reikalaujama ir gilaus įvairių sričių literatūros pažinimo — tai rodo ir numatytas bibliografijos kurso dėstymas. Viena iš šio kurso temų buvo suaugusiųjų švietimo bibliografija (literatūra, vadovėliai, mokslo priemonės ir kt.).

Kursų programoje buvo numatyti ir atskiri darbo su skaitytojais klausimai, būtent masinių priemonių organizavimas. Pažymėtinos čia temos: gražbylystė, ryškūs skaitymas bei deklamavimas ir dailusis pasakojimas suaugusiems ir paaugliams.

Suos kursus buvo numatyta atidaryti balandžio 26 d. Organizaciniu atžvilgiu jie buvo visiškai paruošti, tačiau užsienio interventų įsiveržimas į Vilnių sutrukdė visą darbą.

Į pagalbą bibliotekų darbuotojams darbe su knyga ir skaitytojais buvo skirta ir tuometinio Švietimo liaudies komisariato darbuotojo V. Biržiškos knygutė „Apie knygas ir knygynėlius“³². Knygutėje aptariamas knygos vaidmuo mokslo ir švietimo vystymesi, pateikiama trumpa pasaulio bibliotekų istorija, nušviečiami bibliotekų tinklo augimo keliai, knygų tvarkymo technika ir kai kurie darbo su skaitytojais klausimai.

Ypač daug dėmesio knygutėje skirta bibliotekų tinklo išvystymui. Tą darbą pradėti autorius siūlo nuo vadinamųjų kilnojamųjų knygynėlių

²⁹ Zr. «Литовский курьер», 1919, 16 февр.

³⁰ Zr. «Литовский курьер», 1919, 21 февр.

³¹ Zr. „Švietimo reikalai“, 1919, Nr. 5—6, p. 7—8.

³² Biržiška V. Apie knygas ir knygynėlius. Voronežas, 1918, 47 p. (Lietuvos Reikalų komisariato Kultūros ir švietimo skyrius. Nr. 23).

V. Biržiška 1918 m., gyvendamas Tarybų Rusijoje ir dirbdamas Lietuvos Reikalų komisariato archyvo vedėju, lankė Liaudies švietimo institute prie A. Saniavskio v. universiteto suorganizuotus kursus akademinėjų bibliotekų bibliotekininkams paruošti, kur ir susipažino su biblioteki inkystės teorija ir pagrindiniais bibliotekų organizavimo principais.

tinklo sukūrimo. Kilnojamųjų knygynėlių darbo organizavimas panašus į šių dienų kilnojamųjų bibliotekėlių darbą. Tokių knygynėlių organizavimas buvo labai reikalingas ir teisingas, nes tai įgalino aprūpinti literatūra ir kaimo vietas, kur nebuvo bibliotekų, ir su tuo pačiu literatūros kiekiu aptarnauti žymiai daugiau skaitytojų, negu tai galėjo padaryti viena stacionarinė biblioteka. Kilnojamųjų knygynėlių organizavimas, kaip nurodyta ir knygutėje, — tai pereinamoji grandis, kuriant viešųjų bibliotekų tinklą.

Naudingos galėjo būti bibliotekininkui (bent pačiais bendriausiais bruožais) ir minėtoje knygutėje pateiktos žinios apie knygų tvarkymą, katalogų sudarymą, knygų išdavimo techniką.

Įdomios ir šiandieną nepasenusios mintys apie žodinių masinių priemonių bei vaizdinės propagandos reikšmę, bibliotekos ir skaityklos patalpų apipavidalinimą. Čia rekomenduojama naudoti revoliucinio turinio paveikslus, proletariato vadų, revoliucionierių, mokslininkų portretus su trumpomis biografinėmis žiniomis, žemėlapius ir diagramas, citatas ir knygų sąrašus.

Dideli ir atsakingi uždaviniai keliama knygutėje bibliotekininkams, „kurių darbas tiek pat yra visuomenei reikalingas, kaip ir mokytojo darbas“³³, todėl ir tam darbui reikalingi specialistai. Nei mokytojas, nei kitas išsilavinęs žmogus be specialaus pasiruošimo negalės tinkamai to darbo atlikti. Tačiau vienam bibliotekininkui, kaip nurodoma knygutėje, dažnai sunku spėti — čia jam į pagalbą turi ateiti aktyvas — jaunimas ir vaikai, kurie, bibliotekininko padedami, gali atlikti kai kuriuos techninius darbus ir kartu, dirbdami su knyga ir katalogu, patys iš mažens ima prantintis savarankiškai lavintis.

Knygutėje keliama ir bibliografijos reikšmė, kuri padeda bibliotekininkui susigaudyti tarp daugybės knygų, ir todėl ji turi būti naudojama bibliotekų komplektavimo darbe. Rekomenduojamoji bibliografija — knygų ir periodikos straipsnių sąrašai, kuriuos sudaro pats bibliotekininkas, atsižvelgdamas į skaitytojų išsilavinimą, — gali būti panaudota kaip veiksminga knygų propagavimo priemonė, ypač įvairių aktualijų metu.

V. Biržiškos knygutės mintys bibliotekų darbo klausimais nepasižymi didesniu originalumu. V. Biržiška sekė to meto žymiais Rusijos buržuazinės-demokratinės krypties bibliotekininkystės ir bibliografijos teoretikais N. Rubakinu, L. Chavkina ir kt. Šioje knygutėje atsispindi ir pagrindinės šios buržuazinės-demokratinės krypties atstovų klaidos, kurias nurodė V. Leninas ir N. Krupskaja — tai buržuazinis objektyvizmas, apolitiškumas ir beklasiškumo teorijos bibliotekininkystėje skelbimas. Pateiksime keletą pavyzdžių. Visi bibliotekų darbo teigiami pavyzdžiai knygutėje nurodomi tik iš Vakarų kapitalistinių šalių, ypač iš JAV bibliotekų darbo, tačiau nei pačios Lietuvos, nei Rusijos bibliotekos, kurių darbo specifika buvo artimesnė Lietuvai, čia nepaminėtos. Autorius taip pat nesilaiko ir literatūros partiškumo principo, kalba apie bendrą visos tautos, kurią jis vadina tuo laiku populiariausiu „liaudies“ terminu, kultūrinį darbą, apie spaudos laisvę buržuazijai ir kt., kas prieštaravo Lietuvos Tarybinės vyriausybės ir Komunistų partijos politikai. Visas šias autoriaus klaidas bei jo poziciją suprato ir knygos leidėjai — Lietuvos Reikalų komisariato Kultūros ir švietimo skyriaus redakcija, tačiau jos darbuotojų nutarimą išleisti šią knygutę nulėmė tai, kad tuo laiku visiškai nebuvo specialios bibliotekinės literatūros lietuvių kalba ir kad tokia literatūra buvo labai reikalinga, įgyvendinant Tarybinės vyriausybės planus bibliotekų statyboje. Tai pažymėta ir leidinyje redakcijos parašytoje įžangoje: „Nors redakcija į daugelį klausimų, pastatytų knygutėje „Apie

³³ Biržiška V. Apie knygas ir knygynėlius, p. 46.

knygynėlius“ visai kitaip žiūri, nors su daugeliu autoriaus išvadų ir rašymo būdu visai nesutinka, bet visgi rado reikalinga išleisti šią knygutę“.

Toliau šioje įžangoje ir knygutės išnašose redakcija nurodė skaitytojams autoriaus klaidas, praplėtė ir pagilino kai kuriuos klausimus. Tuo būdu, šioje knygutėje šalia autoriaus minčių bibliotekų darbo klausimais randame ir kitą — oficialią — leidėjų ir tarybinių kultūros darbuotojų nuomonę atskirais klausimais.

*

Atrodo, kelių mėnesių laikotarpis nedaug ką galėtų pasakyti apie bibliotekų darbą. Tačiau keli nors ir organizacinio darbo mėnesiai Tarybų Lietuvoje 1918—1919 metais, kaip matome, įrašė ryškų puslapį į Lietuvos bibliotekų istoriją.

Vilniaus Valst. universitetas
Bibliotekininkystės katedra

Įteikta
1962 m. rugsėjo mėn.

ИЗ ИСТОРИИ БИБЛИОТЕК В СОВЕТСКОЙ ЛИТВЕ В 1918—1919 гг.

В. СТОНЕНЕ

Резюме

Коммунистическая партия Литвы и Советское правительство рассматривали библиотеки как центры политикопросветительной и культурной работы и уделяли им большое внимание.

Вся работа по библиотечному строительству, руководимая Библиотечным отделом Народного комиссариата просвещения, проводилась в следующих направлениях:

1. Обеспечение сохранности библиотечных фондов,
2. Организация сети библиотек,
3. Обеспечение библиотек литературой,
4. Забота о библиотечных кадрах.

Советское правительство приняло решение об охране книжных фондов как государственной ценности и передаче их в ведение Народного комиссариата просвещения. Таким образом эти ценнейшие сокровища культуры стали достоянием всего народа.

Большая работа была проделана по реорганизации старых библиотек и созданию новых. За годы Советской власти в Литве была организована обширная сеть профсоюзных, детских библиотек, специальные технические библиотеки при отдельных Народных комиссариатах и т. д. Советскому правительству принадлежит заслуга создания Центральной библиотеки Литвы (на базе старейшей и крупнейшей библиотеки республики — Вильнюсской публичной библиотеки).

В Советской Литве была организована Центральная экспедиция по распространению литературы — орган централизованного комплектования библиотек. Большую помощь по обеспечению библиотек новейшей общественно-политической и др. литературой оказала Советская Россия.

Библиотечные работники активно участвовали в устройстве библиотек и пропаганде книги. В связи с расширением сети библиотек была намечена и программа по подготовке новых библиотечных кадров, но нападение иностранных империалистов прервало все эти работы.